

ĽUBICA HORVÁTHOVÁ*

Jazykový obraz kresťanského sveta ako odraz kultúrnych hodnôt v jazyku: jazykový obraz Boha v slovenských ľudových rozprávkach

HORVÁTHOVÁ, Ľ.: The Linguistic Image of the Christian World as a Reflection of Cultural Values in Language: the Linguistic Image of God in Slovak Folktales. *Slavica Slovaca*, 59, 2024, No 2, pp. 371-378 (Bratislava).

The article is based on the perception of language as an ethnocultural phenomenon, which reflects and preserves the linguistic image of the world created by a community of people sharing the same language, history and culture: ideas about the origin and functioning of the world, attitudes, customs, traditions, social and moral norms and values of the community members. The article focuses on the reflection of Slovak culture, influenced by a Christian worldview and Christian values, in the linguistic image of the world captured in traditional Slovak folktales, particularly in the linguistic image of God (divine persons), reflected in specific lexemes, collocations, phrasemes, greetings and farewell phrases containing God's names, attributes and actions.

Language as an ethnocultural phenomenon, linguistic image of the world, Christian worldview, cultural values, Slovak national folktales, phrasemes

K odrazu kultúrnych hodnôt v jazyku

Vzťah medzi jazykom a kultúrou je vzťahom vzájomnej závislosti: na jednej strane jazyk možno chápať ako súčasť kultúry, teda aj ako jeden z jej určujúcich činiteľov, na druhej strane sám jazyk v sebe zahŕňa kultúru, je ňou determinovaný, preto aj v jeho slovnej zásobe, frazeológii, sémantike slov, gramatike, ako aj v jeho žánroch a štýloch možno hľadať prejavy kultúry.¹ V jazyku sa uchováva obraz sveta vytvorený istým jazykovo-kultúrnym spoločenstvom, odrážajú sa a fixujú sa v ňom predstavy členov tohto spoločenstva o pôvode a fungovaní sveta, ich postoje, zvyky, tradície, mravné a spoločenské normy, ako aj ich hodnotový systém.² Jazyk sa teda vníma ako širší etnokultúrny fenomén úzko zviazaný s tradičnou duchovnou kultúrou (obrad, obyčaje, poveria) a slovesným folklórom ako ďalšími vzájomne prepojenými zložkami identity spoločenstva žijúceho v istom hospodárskom, historicko-kultúrnom a duchovnom

* Mgr. Ľubica Horváthová, PhD., Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Račianska 59, 813 34 Bratislava; <https://orcid.org/0000-0002-6181-7079>.

¹ Bartmiński, J.: Jazyk v kontextu kultury. Dvanásť statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 17.

² Žeňuch, P. a kol.: Predstavy o svete vo vybraných prameňoch na Slovensku. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i., 2023. 272 s.; Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Žeňuch, P. (eds.): Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017. 320 s.; Седакова, И. – Žeňuch, P. – Китанова М. et al.: Axiologický výskum slovanských jazykov. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт славяноведения во издателстве Вѣда, 2019. 224 s.

prostredí,³ preto sa za jedno z aktuálnych smerovaní v súčasnej lingvistike považuje skúmanie jazykového obrazu sveta, súvisiaceho aj s axiologickým obrazom sveta, pričom za pramenný materiál vhodný na výskum mentálnych a axiologických charakteristík kultúry sa pokladajú aj folklórne naratívne texty,⁴ teda aj texty ľudových rozprávok.

Ľudová rozprávka ako jazyková, jazykovo-historická a jazykovo-kultúrna hodnota

Práve v ľudových rozprávkových naratívoch ako prameňoch tradičnej kultúry nachádzame aj také jazykové prostriedky, ktoré sa v našom jazyku zachovali ako štandardizované výroky svedčiace o chápaní istých entít ako hodnôt.⁵ Za takéto ustálené jazykové prostriedky možno považovať najmä frazémy vrátane prísloví, porekadiel a ustálených prirovnaní, v ktorých sa (rovnako ako aj v ďalších typoch lexikálnych prostriedkov využívaných v rozprávkach) odráža popri skúsenostiach a múdrosti našich predkov aj ich axiologické vnímanie sveta a jeho entít.

Ľudové rozprávkové naratívy sú pre svoju jazykovú, jazykovo-historickú a jazykovo-kultúrnu hodnotu, ako aj pre neobyčajnú dokumentárnu, literárnu a estetickú hodnotu predmetom neprestajného záujmu folkloristiky, literárnej vedy, lingvistiky, etnolingvistiky či lingvokulturologie. Ľudové rozprávky oddávna priťahujú aj pozornosť slovenských lingvistov, ktorí sa pri skúmaní bohatstva a špecifik ich jazyka zameriavali aj na Dobšinského *Prostonárodné slovenské povesti*, všímajúc si v nich napríklad prostriedky dokumentujúce staršie etapy vývinu slovenčiny,⁶ začiatkové rozprávkové formuly,⁷ ľudovú frazeológiu⁸ či dômyselné prepojenie kompozície textu so slovom pri výstavbe motívických pásem vybudovaných na trojstupňovej gradácii, využívanie stylistickej inovácie, synonymie výrazov a obraznosti.⁹ Na základe porovnávania pôvodných rozprávkových textov vydaných Dobšinským s ich novšími, modernizovanými vydaniaми hodnotili aj vhodnosť, primeranosť a opodstatnenosť zásahov do jazyka, štýlu, kompozície i tematickej zložky rozprávok, pričom zdôrazňovali potrebu ich citlivej úpravy bez výraznejších zásahov do textu, teda len s drobnými modifikáciami jeho formálno-jazykovej stránky. Nesúhlasili napríklad s odstraňovaním prvkov ľudového rozprávačstva¹⁰ ani s vynechávaním menej bežných vyjadrovacích prostriedkov a ich nahrádzaním novšími prostriedkami slovenského jazyka, v dôsledku čoho čitateľa ľudových rozprávok prichádzali o možnosť dozvedieť sa, že „isté staré, pôvodné slovenské vyjadrovacie prostriedky, spojené so starším usporiadaním spoločnosti, ako aj so starším poznaním okolitého sveta a so starším chápaním sveta a človeka, sú pevnou súčasťou fondu slovenského národného jazyka a kultúry slovenského národa“.¹¹ Kritický postoj zaujímal aj k úplnému odstraňovaniu religióznych prvkov, považujúc ho za nekultúrny zásah do jazyka ľudových rozprávok aj za vážny zásah do

³ Žeňuchová, K. – Žeňuch, P.: Slovo na úvod. In: Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Žeňuch, P. (eds.): Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky, c. d., s. 7.

⁴ Valenciová, M. – Žeňuchová, K.: Axiológia zdravia a choroby v tradičnej slovenskej kultúre. In: Седакова, И. – Žeňuch, P. – Китанова М. et al.: Axiologický výskum slovanských jazykov, c. d., s. 100.

⁵ Dolník, J.: K otázke odrazu hodnôt v jazyku. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 1, s. 3-12.

⁶ Horák, G.: Z reči ľudových rozprávok. In: Slovenská reč, 1959, roč. XXIV, č. 2, s. 73-86.

⁷ Horák, G.: Začiatkové vety povestí Pavla Dobšinského. In: Kultúra slova, 1985, roč. 19, s. 257-263. Počiatkovým formulám v Dobšinského ľudových rozprávkach venovala pozornosť aj J. Pácalová, pozri napr.: Pácalová, J.: Formuly v literárnych rozprávkach. In: Slovenská reč, 2007, roč. 54, č. 2, s. 81-103.

⁸ Mlacek, J.: Frazeológia v rozprávkach Pavla Dobšinského. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 1, s. 19-25.

⁹ Sabol, J.: Čaro jazyka slovenských ľudových rozprávok. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 6, s. 201-206.

¹⁰ Doruľa, J.: Naša kňahňa domov tiahne. In: Kultúra slova, 1985, roč. 19, č. 8, s. 264-267; Nad jazykom ľudových rozprávok (z hľadiska vývinu spisovného jazyka). In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 7, s. 229-230; O jazyku slovenských ľudových rozprávok (Konfrontácia pôvodného textu s jeho modernizovanou úpravou). In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 3, s. 129-146.

¹¹ Kačala, J.: Slovenské ľudové rozprávky a ich súčasné úpravy. In: Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 4, s. 102.

ich tematickej výstavby a ideovej základne,¹² a odmietavé stanovisko zaujímal aj k úpravám a vypúšťaniu pôvodných frazém.¹³ Keďže jazyk ľudových rozprávok možno považovať aj za nástroj odovzdávania a prijímania informácií o duchovných hodnotách, pričom poznávacie aj mravné hodnoty obsiahnuté v ľudových rozprávkach je nielen možné, ale aj potrebné využívať pri formovaní hodnotového systému mladej generácie,¹⁴ stotožňujeme sa s presvedčením, že k textom ľudovej rozprávky „treba pristupovať so všetkou úctou k jej zdedeným hodnotám, treba na tieto hodnoty upozorňovať ako na súčasť našej národnej kultúry a nášho historického vedomia, treba ich vysvetľovať a predovšetkým skúmať“.¹⁵

Jazykový obraz Boha ako súčasť jazykového obrazu kresťanského sveta v slovenských ľudových rozprávkach

V slovenských ľudových rozprávkach sa zreteľne prejavuje naša národná kultúra, ovplyvnená kresťanstvom, spolu s hodnotami, ktoré sú pre ňu charakteristické. Aj v *Prostonárodných slovenských povestiach*¹⁶ Pavla Dobšinského, na ktoré sme sa zamerali vo svojej analýze, možno postrehnúť značné zastúpenie lexiky súvisiacej s religiozitou pospolitého slovenského ľudu, teda s kresťanstvom a jeho prejavmi, ktoré patria do kultúrnej histórie nášho národa. Lexikálne prostriedky späté s vierou v Boha, náboženským životom a náboženskými obradmi sú prirodzenou súčasťou väčšiny analyzovaných rozprávok,¹⁷ sprostredkujúcich čitateľom pomerne ucelený jazykový obraz kresťanského sveta a jeho hodnôt. Nateraz však predmet svojho záujmu zúžime len na zobrazenie Boha v jazyku ľudových rozprávok, a to prostredníctvom pomenovaní Boha (božských osôb), jeho vlastností a konania.

V jazyku analyzovaných rozprávok sa v prehovoroch rozprávača aj postáv najčastejšie stretávame s rozmanitým využitím **pomenovaní Boha (božských osôb)**, medzi ktorými sa popri nociónálnych jednoslovných lexémach *Boh*, *Kristus* a *Hospodin* objavuje aj expresívna lexéma *Pánbenko*,¹⁸ vyjadrujúca kladný citový vzťah človeka k Bohu, a medzi viacslovnými lexémami nachádzame okrem priamych pomenovaní *Pán Boh* a *Pán Kristus* aj obrazné pomenovanie *Otec nebeský*:¹⁹ *Na veľa modlenia vyslyšal ich Boh. (58) – S tým vyletel z domu ako sršeň, zase na Boha s kyjom. (5) – A z križa nahnul sa Kristus a zajedol si s ním. (64) – „... Pánbenko mne to dal na rozum, keď som ho pekne prosil.“ (30) – „Hej, Hospodine, Bože môj drahý, čože som ja videl a skúsil!?“ (35) – „... Už teraz len trp, kým Pán Boh aj toto všetko nepremení!“ (36) – Tu Vilko klakol zase na kolená a ďakoval Pánu Bohu, že dal mu podívať sa do nebeskej slávy. (3) – „... Keď si ty čert, idi do pekla, kde ťa Pán Kristus zatvoril, a daj statočným ľuďom pokoj...“ (26), Keď dakedy Pán Kristus aj s učedníkom Petrom po svete chodili, raz unavení prišli*

¹² Doruľa, J.: Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke. Bratislava: GORALINGA, 2012, s. 9; Kačala, J.: Slovenské ľudové rozprávky a ich súčasné úpravy, c. d., s. 104.

¹³ Ľ. Kralčák v tejto súvislosti upozorňuje na špecifický kultúrny rozmer frazeológie, v ktorej sa vo zvýšenej miere zachovávajú aj archaické jazykové formy, pozri Kralčák, Ľ.: Dynamika jazyka a dynamika textu. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 5-6, s. 315-321.

¹⁴ Kačala, J.: Kultúrne rozmary jazyka. Úvahy jazykovedca. Bratislava: Nadácia Korene a Univerzitná knižnica Bratislava, Národné knižničné centrum, 1997. 166 s.

¹⁵ Doruľa, J.: Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, c. d., s. 9.

¹⁶ Ako pramenný materiál bol využitý 3. zväzok *Prostonárodných slovenských povestí*, ktoré sú dostupné online v Zlatom fonde denníka Sme. Na miesto, z ktorého pochádza konkrétny vyexcerpovaný príklad, preto odkazujeme iba číslom zodpovedajúcim poradiu konkrétnej rozprávky v elektronickej verzii tohto diela (https://zlatyfond.sme.sk/dielo/389/Dobsinsky_Prostonarodne-slovenske-povesti-Treti-zvazok).

¹⁷ Len desať textov (z počtu 66) neobsahuje religiózne prvky.

¹⁸ Na rozdiel od hovorovej expresívnej lexémy *Pánbožko*, ktorá je zachytená v *Slovníku slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať)* (2006), v *Slovníku slovenského jazyka. III. P – R* (1963) aj v súčasných výkladových slovníkoch, lexéma *Pánbenko* nie je doložená v žiadnom z nich.

¹⁹ V niektorých rozprávkach božské bytosti vystupujú aj ako postavy v samotnom príbehu.

vraj na noc ku Svenči gazdovi. (10) – „Škovránku, vtáčku Bohu milý, prosím ťa, doleťže ty k Otcu nebeskému a vypovedz mu moju biedu!“ (23)

Adjektívami zvyčajne rozvíjajúcimi lexémy *Boh*, *Pán Boh* a *Hospodin* sa jednak vyjadrujú **vlastnosti Boha** (*milosrdný, dobrý*,²⁰ *večný, mocný*), pre ktoré je ľuďmi vnímaný ako hodnota, jednak sa nimi signalizuje blízky vzťah ľudí k Bohu ako hodnote (*drahý, milý*): *Pomyslela potom i na chudobného otca, aby mu čím skôr mohla pomôcť a preto kľáčuci modlila sa, že ju milosrdný Boh obohatil, jej srdco tyma darmi tak veľmi potešil. (62) – Ale Pán Boh ešte dobrý! Nedal Aničke ani tam zahynúť. (19) – „Ach,“ myslí si sám v sebe, „predsa to ten Pán Boh musí byť veľmi mocný, keď on toto všetko pod tak krátkym časom tak veľmi mohol premeniť!“ (3) – ... mladý zat' sám letel v povetří s mladuchou preč, preč, milý Pán Boh vie kde. (18) – „Jaj, pre večného Pána Boha, človeče, čože ty tu chceš, čože tu hľadáš, ak sa môjmu mužovi na oči ukážeš, hned' ťa zje.“ – „Hej, Hospodine, Bože môj drahý, čože som ja videl a skúsil!?“ (35)*

Na vnímanie Boha ako hodnoty zreteľne poukazuje aj vysoký výskyt lexém *Boh*, *Pán Boh* v rozmanitých ustálených slovných spojeniach vrátane frazém, ustálených formúl, pozdravov a poďakovaní, prostredníctvom ktorých je Boh v rozprávkach prezentovaný najmä ako stvoriteľ, pomocník, sudca a spasiteľ, ktorý je vševedúci, všemohúci, o všetkom rozhodujúci, nepremožiteľný, všadeprítomný a večný.

Vnímanie **Boha ako stvoriteľa** všetkého (napr. dievčat'a, medveďa, čerta, slnka, svetla, ako aj pokoja, ktorý pochádza z Boha) dokazujú nasledujúce ukážky, obsahujúce hovorovú expresívnu frazému (*taký*), *ako ho Pán Boh stvoril*, ako aj slovné spojenia *božie stvorenie*, *slnce božie*, *pokoj boží*: *Z citróna vyskočí krásne dievča, nahé ako prst (...) Raz krajšie dievča vyskočilo z citróna — ako ho Pán Boh stvoril — a uklonilo sa mu... (53) – Tu raz — kde sa vzal, tam sa vzal, bodaj sa radšej prepadol ta do sitna až na dno! — cupne mu do izby čert, a to taký, ako ho Pán Boh stvoril: zuby mal ako koľy, nohy ako kôň, na hlave rožky a — pekne prepytujem — na zadku ešte aj chvost... (26) – „Ved' je aj to [medveď] božie stvorenie, čože by nešla zaň? (25)– Bola raz jedna krajina, smutná ako hrob, temná ako noc, lebo do nej slnce božie nikdy nezasvietilo. (31)– „Ustal som, blúdil som, teraz mi nejde chuť do jedla; najlepší mi pokoj boží.“ (63)*

Aj ľudové zvraty *každý od boha deň, celý od boha deň, každá od Boha noc, celý boží deň, každý bohovitý deň*, v ktorých sa prívlastkami *od boha*, *boží* a *bohovitý* intenzifikujú výrazy *každý*, *celý*, naznačujú, že aj dni a noci pochádzajú od Boha: *Mal tot otec aj ósa na poli nasato a tot oves každú od Boha noc dáka nevole zdlávila, zhonckovala, dotlangovala, ale tak na psí posmech, šua už horši ani nemohlo but. (51) – Otec sám chodieval každý od boha deň na tie pstruhy do toho potôčika. (35) – Čítal celý od boha deň v pobožných knihách a naostatok aj pomodlil sa a zavzdychol si: „Neuvod' nás v pokušenie, ale zbav nás od zlého.“ (26) – Kde bolo, tam bolo, v jednej tesnej doline bolo, do ktorej celý boží deň leda raz slnce nakuklo. (33) – Pritom ale nebolo tých daromníkov, oplanov a potvor, do akých by jej nebola vynadala každý bohovitý deň. (19)*

Boh je v rozprávkach prezentovaný aj **ako pomocník**, na ktorého sa ľudia spoliehajú v ťažkých situáciách, preto sa na neho obracajú s prosbami o pomoc a z vďačnosti ho chvália za všetko dobré, čím ich obdaruje: *Nič to preto, čo sme aj schudobneli, ved' nám Pán Boh pomôže! (25) – „Lenže teda choď,“ rekne mu kráľovná, „keď už dávaš sa na to, Pán Boh ti bud' na pomoci!...“ (4) – „A ved' už ako mi Pán Boh bude na pomoci!“ preriekol Nebojsa a tešil tú*

²⁰ Na milostivosť a dobrotu Boha poukazujú aj slovné spojenia ako *božie zmilovanie* a *božie požehnanie*: *Škovránok zaletel k Otcu nebeskému a rozpovedal tam, ako volá bača o božie zmilovanie. (23) – Z požehnaní božieho rástlo mu všetko ako z vody... (20).*

paničku, aby ani ona nebola v starosti oňho a už len vyčkala až do pokona. (21) – Kúpil si zeme i statok a hospodáril z pomoci božej, ako najlepšie rozumel. (24) – Prežehnal sa svatým križom a prosil Boha o pomoc a radu, tam pod holým nebom, dze ostal. (30) – „Chvála milému Bohu,²¹ môj najmilší syn ide!“ (39) – „Ach, chválaže ti, milý Pane Bože, keď ste sa mi len šťastne vrátili!“ (46) – ... ďakuj za to Bohu a kraľujte šťastne! (31) – Ale nikdy nezanedbal ďakovať Pánu Bohu za tie dary. (35) – ... a ten ďakoval Bohu, že všetko dobre stalo sa. (25)

Boh ľuďom **prikazuje**, ako sa majú správať (**ako Pán Boh prikázal, podľa prikázania Božieho**): Otec urobil sa, akoby nedopočul a začal syna prehovárať, ako by to pekne bolo, keby si aj on doviedol nevestu a prežíval, zažíval si s ňou v milej láske, úprimnosti, ako to Pán Boh prikázal. (39) – Žili oni spolu, ako Pán Boh prikázal, a mali sa radi ako dva holúbky, čo vždy okolo jednodruhého hrkútajú. (44) – Žil spokojne vo svojom domčeku, modlil sa Bohu každý deň, neublížil nikomu, nepožiadaval veci cudzej a spravoval sa vo všetkom podľa prikázania božieho. (26)

Boh je vnímaný **ako spravodlivý sudca**, ktorý posudzuje každé ľudské konanie (**Boh súdi**) a trestá ľudí za nedodržiavanie svojich príkazov (**božia kára** – pokarhanie, trest), preto by sa ho mali báť: „Neboj sa, ja ti nič neurobím, nech Pán Boh súdi! (...) Pozriže, mať moja, tento meč hodím do povetria, ak som ja vinný, utratí mňa, ak si ty vinná, utratí teba. Nech súdi Boh!“ (32) – *Ludia chodili ako omámení a padali do chorôb. (...) Bola to božia kára na celú krajinu.* (1) – „Tu máš,“ povedá, „toto písmo ti vysvedčí, že bude z teba dač, ak len nebudeš sa báť vo svete ničoho a nikoho, iba Pána Boha.“ (41)

Boh ako spasiteľ rozhoduje o tom, kedy je čas zomrieť (**povolať niekoho k sebe**), povoláva k sebe toho, kto mu je milý (**Bohu milý** – cnostný) a dáva mu po smrti **večné spasenie** (zachraňuje človeka a jeho dušu pre večný život): „... Čože robiť, keď ma Pán Boh nechce k sebe povolať? (3) – Keď im Pecko všetko verne rozpovedal, tu poznali, že je to človek Bohu milý a že ho Boh chce k sebe povolať. (64) – „... Dám ti, čo si vyvolíš: či spasenie večné a či peňazí?“ (...) „keď si žiadaš spasenia, máš ho mať, lebo si ty statočný človek, ktorému je spasenie viacej ako peniaze. A krem toho dostaneš ešte aj peňazí. Vidiš, syn môj drahý, ja som Kristus...“ (46)

Vševедúcnosť Boha je v textoch rozprávok doložená frazémami ako **sám (Pán) Boh vie, sám Pán Boh zná**: Hrkotom šable splašené, schytili sa na krídla a leteli vo víchor ponad vysoké stromy, sám Pán Boh vie kde. (53) – „Ach, ja od teba nič nežiadam; ja som od mnohých rokov tu zakliata panna a sám Boh vie, dokedy ešte budem,“ vravela panna. (54) – Otvorí starú truhlicu – a v nej krásne šaty, drahé veci a sám Pán Boh zná, čo len nie. (36) Z týchto frazeologických spojení vznikli, ako je bohato doložené aj v rozprávkach, častice a vetné príslovky **bohvie, pánbohvie, bohzná** a zámeno **bohviečo**, vyjadrujúce neurčitosť alebo neistotu: *Tá ale menila sa mu v rukách na žaby, na hady a bohvie na aké nepotvory.* (19) – Kamarátov tu už nebolo – bohvie kde tí na bezpečnom! (57) – Pánbohvie, kde tí lietajú. (13) – ... on zase bohzná kadiaľ blúdil po pustých dolinách, po vysokých vrchoch a ďalekých horách. (54) – Ide do prvej izby; tu všelijaké mordárske náčinie: kuše, nože, paloše, putá, reťaze a bohviečo, čo ona o tom nikdy ani nechyrovala. (15)

Na **všemohúcnosť Boha** a na to, že všetko podlieha Božej vôli, poukazuje frazéma **čo/ako Boh dá, to/tak bude**: „Čo Boh dá, to bude!“ povedal na to ten tretí. (39) – „Bude, ako Boh dá!“ povedal Nebojsa a už sedel na ozornom orlovi. (21) – „Ako Boh dá, tak bude,“ povie Popolvár. (39). *Zajtra, dá Boh, stanem sa zase na nových sedem rokov pánom a ty ešte len potom budeš moja naveky.*“ (30) – Oj, veru, dá Boh, ratujem sa, aj vám ešte pomôžem. (4).

²¹ Petrifikovaním slovného spojenia *chvála Bohu* vznikla častica *chvalabohu*: „Chvalabohu, zlatý zámok nebude ďaleko!“ (53)

Petrifikovaním slovných spojení **Boh dá** a **Boh daj** vznikli častice **bohda** a **bohday**, vyjadrujúce želanie, nádej, očakávanie (častica **bohday** býva aj súčasťou kliatby alebo zahrešenia): *Ej, to bohda byť nebude!* (41) – *Už sa aj bál, že bohday ak nepríde o tých sto zlatých.* (59) – *Bohday ste sa zhavraneli, aby ste sa zhavraneli, žeby ste jeden z druhého mäso trhali!* (13) – „*Bohday si sa zopsil!*“ (43)

Slovné spojenie **daj Boh/Bože** je v rozprávkach aj pevnou súčasťou pozdravov. V nich sa odráža skutočnosť, že na Boha sa ľudia obracajú so svojimi prosbami a žiadosťami, teda aj s prosbou o dobrý deň či šťastie: „*Daj Boh šťastia, stará matko!*“ *poklonil sa kráľovič.* (58) – „*Bože vám daj dobrý deň, pani matko!*“ (55) – „*Bože, daj šťastia, Mechúrik-Koščúrik, vezmi ma sebou!*“... „*Bože vám daj šťastia! Ej, vy ste už dvaja a ja ešte sama v svete, vezmiteže ma sebou!*“ (29) – „*Pánboh daj šťastia, Janko!*“ – *Pánboh daj, pánboh daj!* (59) – „*Pamodaj*²² *šťastia, lavička!*“ *poklonila sa pocestná.* (36)

Ako dokazujú aj ďalšie príklady z analyzovaných rozprávkových textov, petrifikovaním zjednodušeného slovného spojenia **Boh daj (že)** vznikli častice **bodaj**, **bodajže**, **bodajž**, vyjadrujúce želanie alebo zahrešenie, **z ne Boh daj** (s významom nech Boh nedá) častica **nebodaj**, vyjadrujúca mierne prekvapenie alebo obavu, a **z nedaj**, **Bože** častica, resp. vetná príslovka **nedajbože**, vyjadrujúca, že dej pomenovaný neurčitkom sa nemôže realizovať alebo sa realizuje s prekážkami, ťažko: „*Bodaj toho čerti do ohenného pekla odvliekli, kto mne tú košeľu ukradol!*“ (20) – „... *Ach, bodaj drak skapal!*“ (54) – „*I bodajže ťa, abyže ťa!*“ *myslel si Ďuro...* (47) – *I bodajž ťa, veď ten pri tých lopatách ešte vždy drichme ako medveď v zime!* (20) – *Starý otec urobil tak, bo nebodaj aj uňho groš viacej platil, ako grajciar.* (31) – „*Veru nebodaj,*“ *vzdychol si kráľovič;* „*ale či by ste mi ešte spomôcť nemohli?*“ (6) – *A Popelvára, toho nedaj Bože ani medzi sebe pripustit.* (51) – ... *ale tá žena, tá mu už len húdla a uspokojiť sa nedajbože!* (33) – ... *trinásť pstruhov ulapila hneď, ale štrnásteho nedajbože dostať...* (35).

V rozprávke použitý slovný zvrät **daj ti mi bože**, tiež obsahujúci imperatív slovesa *dať*, naznačuje spôsob vzniku citoslovca **dajsamibože**, vyjadrujúceho zľahčovanie, pohŕdanie, synonymného s citoslovcom *nevidali* či frazémou *je tam toho*, petrifikovaním slovného spojenia *daj sa mi, bože*: „... *veď to azda nie celý svet, čo len jeden baranec — daj ti mi bože!*“ (59)

Odobnosť človeka Bohu, vyplývajúca z presvedčenia, že **všetko je Božia vôľa**, ktorú nemožno zmeniť (... *more nevypiješ, horu neprevalíš, Boha neprevládzeš!* /5/), je doložená v slovných spojeniach **poručeno Bohu** (aj v petrifikovanej podobe častice **poručenobohu**), **poručená Bohu**, **poručiť Bohu/Pánu Bohu**, **poručiť do božej vôle/vôle božej**: *Zahyniem, nezahyniem, poručeno bohu.* (39) – *Poručenobohu i tak!* (2) – *Poručená Bohu, ešte vás aj ten tretí rok slúžiť budem; ale iba ak mi tie husličky dáte.* – ... *otec zaviedol ju do toho zakliateho hradu. Čakal deň, čakal dva, že ten medveď objaví sa, ale nič. Musel ju tam Bohu poručiť.* (25) – *Zadul vietor ešte raz, a keď predesení rodičia do veže pribehli, dcéry tam už nebolo; vari zem prepadla sa pod ňou. Čo tu robiť? Kde ju hľadať? Museli poručiť všetko Pánu Bohu.* (54) – *Poručí ovce do vôle božej a sám ľahne pod košiar a spí ako had v zime!* (23) – ... *žijú si spolu v pokoji do božej vôle.* (36) – „*Čože by sme mohli mať proti tomu, keby tak bola vôľa božia?*“ *vraví utrápený otec.* „*Ale s našou dcérou Pán Boh chcel inak naložiť. Voľ-nevoľ musel som ju prisľúbiť rybe ohave, ktorá mňa do mora spláknúť chcela.* (52)

Ako vidno aj z príkladov variantného zápisu viacerých slov (napr. *poručeno bohu*, *poručenobohu*, *poručená Bohu*), v textoch rozprávok je zdokumentovaný nielen proces vzniku častíc, citosloviec či vetných prísloviek petrifikovaním slovných spojení a vetných konštrukcií,

²² *Pamodaj šťastia* je skomolenou podobou pozdravu *Pán Boh daj šťastia*.

ale aj variantnosť, resp. postupné ustáľovanie ich pravopisnej podoby. K už spomenutým príkladom možno z rozprávok doplniť ešte častice potvrdzujúce platnosť výpovede, a to častice **prisámbohu** a **bouprisám**, vytvorené zmeravením vetných konštrukcií **prisahám Bohu**, **Bohu prisahám** (a zdeformovaním slovných tvarov *prisahám* a *bohu*), a časticu **bisťuže**, vytvorenú zmeravením vetej konštrukcie **bohu ist'u**,²³ že: „Oj, zleťteže, zleťte dolu, prisámbohu, vás do svojej smrti nepohnevám.“ (23) – „Ja, bouprisám, do cinterína nepôjdem, čo be mi čo chto dávau na sveťe...“ (49) – „Ej, bisťuže dade, aj to by bolo?“ (2)

Lexémy *Boh*, *Pán Boh*, *Boží/boží* sa objavujú aj v ďalších frazémach, pozdravoch a poďakovaniach. V prípade lexém *Boh* a *Pán Boh* ide o časté využitie ich tvaru v inštrumentáli (**s Bohom**, **s Pánom Bohom**), ako aj v petrifikovanej podobe citoslovca **zbohom** v pozdravoch pri rozlúčke, ktorými si ľudia vzájomne želajú Božiu prítomnosť: „... Idže teda, s Bohom!“ (...) „S Bohom putujte aj vy naspäť a nezabývajte na mňa!“ (39) – „Len,“ povedá, „chodte s Pánom Bohom, veď to nájde sa na druhý raz,“ a stenal milý hostinský tamdnu. (43) – „... Majte sa zbohom!“ (56) – „Dievka moja, tu sa nedopýtaš; ale chod' zbohom ďalej touto dolinou...“ (13).

Lexéma *Pán Boh* je aj súčasťou frazém **kto s Bohom**, **s tým aj Pán Boh**, **išlo to s bohom** (teda dobre), **Pán Boh s nami a zlé preč** (želanie, aby sa nestalo nič zlé), **ak si z Boha** (ak si dobrý) aj ďakovnej formuly **zaplat' Pán Boh**: *A statočný človek čo? Veru neľakal sa tak veľmi, lebo vedel, že kto s Bohom, s tým aj Pán Boh.* (26) – *Za čas išlo to s bohom, kým nedostali sa do húšťavy.* (52) – „*Pán Boh s nami a zlé preč, môj milý hospodárku!*“ (61) – „... Len ma ratuj, ak si z Boha,“ povie on. (52) – *Zaplat' vám Pán Boh tisícnásobne!*“ (63)

V analyzovaných rozprávkach sa využíva aj frazéma **vo meno božie** (čo je staršia podoba frazémy *v mene Božom*), vyjadrujúca, že človek koná s dôverou v Boha: *Vo meno božie pobrau sa milý synok z domu a išou.* (4) – *Tú si vzal a šiel vo meno božie von s ňou.* (22) – *Sadaj len na tátošika a chod' vo meno božie!* (32) – *Kráľovčik poslúchol, nabral si, poďakoval sa za uctenie i za radu a pobral sa vo meno božie ďalej.* (53)

Od slova *boh/Boh* sú odvodené okrem už spomínaných adjektív *boží* a *bohovitý* aj adjektíva **pobožný** a **bezbožný**, tiež využité v analyzovaných rozprávkach. Kým adjektívum **pobožný** (žijúci po Bohu, teda podľa Boha)²⁴, vyjadruje význam vyznávajúci vieru v Boha, riadiaci sa zásadami viery, adjektívum **bezbožný** (žijúci bez Boha) má význam neveriaci v Boha, hriešny: *V jednej dedinke býval raz veľmi chudobný, ale pritom aj veľmi statočný a pobožný človek, lebo hoc už bol šedivý ako holub, predsa ešte nikdy za života nezahrešil, nikomu neublížil ani čo by len najmenším slovom, nikomu nič neprevinil, nikoho neukrivil.* (26). – *Chlapci, ako obyčajne chlapci, boli samopašní a všeteční. Ale by to bolo ešte ta ušlo, keby len neboli bývali neposlušní, bezbožní a paškrtní.* (13)

Slovo *Boh* je tiež motivantom odvodených slov **božekať** a **zabožiť** sa, ktoré sú tiež doložené v rozprávkach. Význam a využitie slovesa **božekať** svedčí o tom, že ľudia sa v ťažkostiach obracajú na Boha a žalujú sa mu, vyslovujúc jeho meno (*Bože*, *Bože môj*), kým motivácia slovesa **zabožiť** sa súvisí so skutočnosťou, že pravdivosť svojich vyjadrení alebo svoj sľub ľudia potvrdzujú odvolaním sa na Boha: *Všetka jeho bieda poschodila mu na pamäť a začal božekať, bedákať, z čoho on na ráno to krštenie pripraví, ako on ukáže sa žene na oči bez tých kmotrov.* (...) „*Milý mocný bože!* Ktože si, čože si tu pri mne?“ zavzdychlo sa mu. „*To nikdy neopytuj sa, kto som, čo som,*“ vraví tá stvora. „*Ja som naveky každému človeku za chrbtom! Povedz radšej, čo tak božekáš a bedákaš?*“ (33) – *A tak božeká, tak vykladá, že by*

²³ *Ist'u* je zmeravený tvar 1. os. sg. prez. slovesa *istiť* so staršou osobnou príponou *-u*.

²⁴ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2015, s. 75.

aj ten kameň slzy zaliali. (35). – Vďaka zabožil sa im do tretice, nie, že nepovie, len aby ho pustili von. (23)

Z rozsiahleho súboru rozmanitých lexikálnych prostriedkov spätých s kresťanskou vierou v Boha, náboženským životom, náboženskými obradmi a sviatkami, ktoré sa využívajú v textoch rozprávok z Dobšinského zbierky *Prostonárodných slovenských povestí*, sme nateraz predstavili len užší výber lexém priamo súvisiacich so samotným Bohom (s pomenovaním a vnímaním Boha, jeho vlastností a konania), ktoré sú súčasťou frazém, pozdravov, prosebných a ďakovných formúl. Aj z tohto výberu lexikálnych prostriedkov je však zjavné, že slovenské ľudové rozprávky obsahujú veľké množstvo religióznych prvkov, ako aj ďalšie vzácne výrazové prostriedky. Viaceré z nich sa z nášho súčasného jazyka už postupne vytrácajú, našťastie však ostávajú petrifikované v jazyku pôvodných ľudových rozprávok rovnako ako rozprávková „nezlomná viera vo víťazstvo dobra, spravodlivosti, cti a ďalších kladných ľudských vlastností, ktoré pomáhajú človeku žiť“.²⁵

The Linguistic Image of the Christian World as a Reflection of Cultural Values in Language: the Linguistic Image of God in Slovak Folktales

Lubica Horváthová

Language preserves the image of the world created by a certain community sharing the same language, history and culture, reflects and fixes the ideas of the members of this community about the origin and functioning of the world, their attitudes, customs, traditions, moral and social norms, as well as their value system. Language as a broader ethnocultural phenomenon is closely tied to traditional spiritual culture and verbal folklore; therefore, folk narratives such as folktales are considered a source material suitable for the study of the characteristics of culture. In this article, we focus on the reflection of Slovak culture, influenced by a Christian worldview and Christian values, in the linguistic image of the Christian world captured in traditional Slovak folktales in Dobšinský's collection *Prostonárodné slovenské povesti*. In our analyses we concentrate particularly on the linguistic image of God (divine persons) reflected in specific lexemes, collocations, phrasemes, greetings and farewell phrases containing God's names, attributes and actions. Several of them are gradually disappearing from our contemporary language, but, fortunately, they remain preserved in the language of the original folktales.

²⁵ Kačala, J.: Slovenské ľudové rozprávky a ich súčasné úpravy, c. d., s. 99.